

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ДИТИНСТВА В СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті аналізуються соціально-гуманітарні дослідження дитинства, адже дитина й дитинство, з одного боку, перебувають у центрі уваги суспільства, а з іншого – в новітній історії з'являються події, які створюють відповідний клімат для виокремлення досліджень з проблем дитини й дитинства в окремий науковий напрям. Дитинство сьогодні можна окреслити концептом дітей як соціально компетентних акторів, які є активними суб'єктами саморозвитку в умовах стосунків «дорослі – діти», що підлягають постійним змінам.

Ключові слова: соціально-гуманітарні дослідження, дитинство, історія дитинства, модель дитинства.

Постановка проблеми. Дитинство перебуває під впливом постійних суспільних змін, різноманітних концепцій та форм, що відрізняються між собою як за часовими межами, так і за структурою. А тому очевидно, що дитинство має свою історію розвитку. У дослідженнях проблем дитинства, які мали місце в соціальних та гуманітарних науках кінця ХХ ст., можна виокремити три напрями: перший концентрується на окремих дослідженнях дитини як індивідуума й члена суспільної групи та дитинства у суспільному статусі (в структурі вікових груп та поколінь). При цьому важлива роль відводиться етнологічним дослідженням родинного статусу дитини і змінам у трактуванні дитинства з точки зору родини і суспільства.

Другий напрям визначається як конструктивізм. У ньому зосереджується увага на дітях як конструкторах власного життя, їх власного середовища та розвитку. При цьому актуалізується проблема самонавчання і вивчення дітьми навколишнього середовища. Найбільш радикальними у цьому напрямі є соціологічні дослідження, в яких виокремлюється автосоціалізація та гетеросоціалізація. Предметом дослідження тут виступають діти як (спів)творці свого розвитку (діти самі себе соціалізують); діти, які самостійно розвивають власне рефлексійне «Я» і висту-

пають суб'єктом власної соціалізації, а також діти, які соціалізуються у рамках однорідних вікових груп без участі дорослих.

Третій напрям зосереджений на історії дитинства, історичних аспектах суспільної конструкції дитинства. Дослідники цього напрямку в історичній ретроспективі систематизують знання щодо різних концепцій дитинства, від середньовічного образу дитини як «малого дорослого» через ідеалізацію філософії щасливої дитини і дитинства у Руссо, до XVIII ст. з теорією дитинства як періоду виховання та навчання, а також XIX ст. із визначенням дитинства як перехідної стадії до набуття статусу дорослості.

Аналіз наукової літератури з проблем вивчення образу дитини і дитинства засвідчує, що попри певну зацікавленість сучасної педагогічної історіографії проблема дитинства все ж залишається фрагментарною. Осмислення традиції досліджуваної проблеми пережило декілька етапів, кожен з яких мав власні ознаки, проте можна окреслити певні спільні тенденції у цьому процесі. Зокрема, в усі періоди домінував вибірковий підхід до вивчення питань, пов'язаних з розвитком дитини і дитинства, зацікавленість їхнім цілісним осмисленням була незначною.

Метою цієї публікації є аналіз соціально-гуманітарних досліджень, зосереджених на історії образу дитинства, аспектах суспільної конструкції дитинства, історії формування образу дитини та дитинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці таких авторів, як М. дю Буа-Реймон, Г. Шинкер, Г. Крюгер [4], Б. Сліверський [9] є своєрідним дискурсом проблем дитини та дитинства протягом розвитку людської цивілізації. З них ми можемо довідатися про теоретичні й методологічні контексти досліджень дитинства.

Соціологам, соціальним педагогам більш близьким є інший підхід – аналіз суспільних контекстів дитинства (Ф. Арієс [1], К. Арнольд [2], І. Венкен, І. Зіннекер). Йдеться передовсім не стільки про структуру досліджень, скільки про їхній розвиток. Зокрема, з яких джерел, з яких суспільних, культурних змін випливають дослідження дитинства, яким соціальним замовленням відповідають, як сприймаються, яку роль виконують, які суспільні сили ініціюють їх, підтримують та легітимізують.

Власне, від досліджень історії образу дитинства беруть свій початок сучасні наукові розвідки про дитинство. Найбільш відомою працею, яка характеризується новим підходом до трактування значення дитинства, є дослідження французького науковця Філіпа Арієса «Історія дитинства. Дитина і сімейне виховання в давні часи» [1]. Завдяки їй дитинство розглядається як суспільна модель певної епохи з її умовами та особливостями регулювання стосунків між різними поколіннями. Науковець відкидає антропологічну константу «дитина як протиставлення дорослому» і

показує ставлення до дитини та дитинства від періоду Середньовіччя до нашого часу.

Проблеми дитини та дитинства в його історичних виявах стали також предметом зацікавлень К. Арнольда [2], Л. де Моза [3], М. Гоніга [5], А. Джеймса [6], М. Мід [8] та ін. Ці автори розглядають проблеми дитинства як елемент культури, соціалізації дітей, як спосіб існування культури, а також як особливу субкультуру.

У часи грецької та римської античності діти вважалися власністю батька й підпорядковувалися його необмеженій владі. Батько міг вбити дитину чи продати у рабство. Звичай піднесення дитини батькові у римському праві відомий як *Numi positio infantum*. Дитину клали біля ніг батька, а він, піднявши її на руки, дарував їй життя. Якщо ж не торкався дитини, то це був присуд смерті.

Інфантицид почали вважати злочином лише у 318 р. при імператорові Костянтинові, проте до людиновбивства він був прирівняний у 374 р. За часів Юстиніана (527 – 565) було заборонено також підкидання. Проте обидві практики були поширеними аж до Середньовіччя, для якого характерна амбівалентність образу дитинства. Немовля – одночасно персоніфікація невинності і втілення природного зла. Воно – недолюдина, істота, позбавлена розуму.

Проте слід зазначити, що вже в античні часи було зроблено перші спроби наукового дослідження дитинства. Ці розвідки здійснили філософи у контексті поділу життєвого шляху людини на певні вікові проміжки, тобто здійснення вікової періодизації.

Першим на необхідність співвідношення виховних методів з рівнем психічного розвитку дитини звернув увагу Аристотель. Він запропонував періодизацію, в основу якої поклав виділену ним структуру душі.

У період еллінізму й надалі робилися спроби вікової періодизації життєвого шляху людини, причому детальніше, ніж у часи античності, виокремлювався період дитинства. Так, у час республіканського Риму мислителі поділяли дитинство на вік немовлят (*infantia*), дитинства (*puer*) і юнацтва. Зокрема, найбільш вдале розмежування періодів людського життя бачимо у Сенеки. Він виділяв періоди вагітності (*puerperium*), немовляти (*infantia*), раннього дитинства (*pueritia*), дозрівання (*pubertas*), юності та зрілості (*inventus*), старості (*senectus*). Філософ уважав, що період немовляти триває до трьох років, дитинство закінчується випаданням молочних зубів (до восьми років), наступні ж періоди не мали жодної відмінної ознаки.

Ф. Арієс переконаний, що у Середні віки між дорослими та дітьми не було особливої різниці. Не тільки трактування дитинства у сучасному значенні, але і загальне зацікавлення цим періодом життя не були характерними для західноєвропейської культури аж до Нового часу. Формува-

ння сучасного образу дитини, стверджує він, належить до XVII – XVIII ст., коли світи дитинства та дорослого мають чіткі відмінності, а за першим визнається соціальна і психологічна цінність. «Тривалість дитинства була зведена до того тендітного періоду, коли маленька дитина не може обходитися без сторонньої допомоги; дуже рано, щойно фізично зміцнівши, дитина зливається з дорослими, розділяючи з ними працю та гру. З маленького дитяти вона зразу ж ставала молодим дорослим, минаючи різні етапи юності...» [1, 9]. До Нового часу, стверджує французький історик, світ належав винятково дорослим, і ніхто не задумувався над віковими особливостями дитини.

За визначенням дослідника, у Середньовіччі не існувало окремого світу дитинства. Дитину розглядали як «маленьку людину», тому тотожність була в усьому: вона мала доступ майже до всіх аспектів життя дорослих, жила їхніми життям. «В загальній картині Середньовіччя, як, утім, і в епоху античності, дитинство було абсолютно невидимим, непомітним і повністю німим» [1, 37].

Необхідно зазначити, що ця позиція неодноразово аргументовано заперечувалася. Серйозній критиці піддавалося евристичне значення метафори «відкриття дитинства», що лежить в основі поглядів Ф. Арієса. Було знайдено немало свідчень того, що епосі Середньовіччя відомі етапи людського життя, які відповідають сучасним поняттям дитинства та підліткового віку. Однак про середньовічне дитинство відомо мало. Дітей народжували вдома, в кращому випадку, – за присутності повитухи. Після народження, досить швидко, відбувався обряд хрещення, що знаменував «включення» дитини до християнської общини. Хрещення було обов'язковим у загальнохристиянському світі, невиконання цього обряду розглядалось як зрада (в середньовічній термінології поняттям «вірність» і «зрада» надавалося широкого значення). При хрещенні дитині давали ім'я та промовляли особливі заклання від демонів [1, 12].

Судячи зі всього, констатує у своєму дослідженні А. Ястребицька – авторка надзвичайно цікавої й інформаційної праці «Західна Європа XI – XIII століть. Епоха, побут, костюм» – спеціального виховання дітей раннього віку в той час не було. Діти аристократів віддавалися годувальницям, діти селян і ремісників росли біля колиски, повзали на кухні, доки не досягали такого віку, що їх можна було залучити до якоїсь справи. Юність закінчувалась рано: у дівчаток – до 12 років, до 14 років – у хлопчиків. Вважалося, що в цьому віці вони вже можуть одружуватись і ставати самостійними [11].

Автор книги «Життя і смерть в середні віки» Ю. Безсмертний стверджує, що успадковані традиції минулого відігравали важливу роль при формуванні прийнятих тогочасних стереотипів ставлення до дитини. Деякі з них приписували абсолютно відмінний погляд на дитину як

сучасній, так і пізній середньовічній свідомості. У вченнях авторитетних ранніх християнських ортодоксів – Августина, Григорія Великого, Ісидора Севільського – часто трапляється суворий осуд дитячої природи. Дитина грішна від природи; її вередливість, непосидючість, непередбачливість поведінки є наслідком і підтвердженням гріховності, навіть перший крик новонародженого не що інше, як крик «визволеної злоби», відгук первородного гріха, що тяжіє над кожною людиною і дитиною.

Ці висловлювання, вважає дослідник, пов'язані з трактуванням шлюбу, в якому рання церква бачила передовсім продовження первородного гріха. Не дивно, що і дитяча доля розглядалася під цим кутом зору. Вважалося, що у дитині присутня помста за гріхи батьків. Відповідно до однієї зі стародавніх догм Старого завіту визнавалося, що син відповідає за батька. Народження у шлюбі не хлопчика, а дівчинки трактувалося церквою як кара батькам за порушення сексуального табу чи інших церковних приписів [10]. Поява на світ слабких, хворих чи понівечених дітей сприймалась як відплата за гріховність пращурів, зокрема, не тільки в ранньому середньовіччі, а й значно пізніше. Цей погляд передбачав, що дитина – не самоцінність, а лише засіб «нагороди» чи «покарання» її батьків. Тому не дивно, що прояви безпечності і навіть жорстокості батьків щодо дітей зафіксовані багатьма ранньосередньовічними пам'ятками. У них констатуються зумисне вбивство новонароджених, недбалість, що призводила до нещасних випадків, відсутність відповідного догляду за ними, підкидання дітей. Навіть якщо «робити скидку» на риторичне перебільшення у викладах ранніх християнських письменників, неможливо лише цим пояснити часте повторювання пасажів про батьківську безпечність. Ці приклади, на думку Ю. Безсмертного, не є свідченнями загальної нерозвиненості батьківських емоцій. Середньовічна література знає батьківську любов до дітей, але практично не знає дітей з моменту народження. Літературні герої, залишаючись дітьми за віком, демонструють недитячий розум, відвагу мисливця чи воїна [10, 44]. Дитинство – це лише перехідний період, фокусувати пам'ять на якому було не прийнято. Таке ставлення зберігалось досить довго, люди намагалися народити якомога більше дітей, щоб зберегти хоча б декількох. Вони не могли прив'язуватися до того, що вважали можливою втратою. Дитяча смертність була великою; така байдужість – це прямий наслідок демографічної ситуації у цю епоху. Дитинство вважалося несамостійною стадією, перехідним станом, у якому є певна неповноцінність, незавершеність. Перебування у сім'ї і суспільстві дитини було надто коротким і зовсім незначним, аби знайшовся час чи причина для його запам'ятовування, пробудження почуттів щодо цього періоду. Підтвердженням цього Ф. Арієс вважає середньовічне мистецтво. До XII ст. воно майже не акцентує увагу на темі дитинства, не намагається його зобразити [1].

Водночас розвиток міст вносить суттєві корективи в середньовічну ситуацію. З одного боку, це погіршує становище жінки, але з іншого, зокрема в містах, з їхнім благоустроєм, діти набувають самостійного статусу. Вони перестають бути лише потенційними жертвами епідемій, «недорозвинутими дорослими», заповнюють будинки, вулиці і передовсім – школу.

Основною вимогою поведінки дітей аж до Нового часу були послух та підпорядкованість. Водночас розвиток концепції дитинства часів Середньовіччя викликав у дослідників цієї проблеми низку контраверсійних оцінок. На думку Ф. Арієса, поняття «дитинство» у значенні опіки та виховання, що спрямовані на дітей, яке побутує сьогодні у західних суспільствах, було введено лише у XVI ст. [1.] До того часу дитина після нетривалого періоду «немовляти» росла у колі домашніх без опіки, спрямованої на неї. Лише із зародженням буржуазії виникла особлива емоційна складова у стосунках батьків та дітей. У цей період відбувається й інституалізація педагогічної науки (Я.А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці).

Ідеалізуючи дитинство як передумову соціально розмаїтих і мало регламентованих умов росту Ф. Арієс критикує педагогізацію дитинства, що почалася згодом, називає її «педагогічним карантинном». При цьому він не враховує значну кількість випадків насилля, злочинів і недбалого поводження з дітьми, подолання яких стало можливим лише завдяки розвитку педагогіки. Критичне історичне дослідження дитинства та виховання змальовує гнітючу картину страждань дітей у часи, що передували сучасності, а також наслідки такої авторитарної і дисциплінуючої педагогіки.

Поштовхом для розвитку сучасної концепції дитинства стала педагогіка Просвітництва. Історики дитинства вважають, що в цей період з'явився новий образ дитинства, посилився інтерес до дитини у всіх сферах культури, більш чітко почали розрізнятися дитячий і дорослий світи (хронологічно та змістовно) і, нарешті, дитинство було визнане автономною, самостійною соціальною й психологічною цінністю. Саме в цей період дитину звільнено від тягаря першородного гріха та визнано здатною до розвитку особою. Однак з точки зору педагогіки Просвітництва цей розвиток дитина не може здійснити власними силами. Стосунки між поколіннями будуються за принципом підпорядкування у вихованні, що, за І. Кантом, «є великою таємницею довершеності природи».

На буржуазний концепт дитинства впливає уявлення про природу дитини, якій, за припущеннями, властиві окремі тваринні інстинкти, тому їй передане у спадок відчуття провини. У зв'язку з цим існує необхідність подолання неслухняності та потреба виховання. Звідси впливає авторитарно-романтичний міф дитинства, який бере до уваги не кон-

кретну дитину, а абстрактне уявлення про дитинство, яке коливається між демонізуванням та романтизуванням дитинства і до сьогодні впливає на дослідження дитинства й практику виховання. Ця основоположна амбівалентність характеризує сучасні концепції дитинства, незалежно від пропагованих ідеологій дитинства і виховання.

Це стосується також нових положень, що вперше ставлять на п'єдестал саму дитину. У концепції Ж.-Ж. Руссо, чи згодом у праці Еленн Кей «Століття дитини» [7] об'єктом виховання стає конкретна дитина, обов'язком якої є вдосконалення аж до ідеалізованої дорослості.

Концепції дитинства та виховні програми у реформаторській педагогіці намагалися на практиці поєднати суперечливі ідеали буржуазної моралі успіху і романтичних міфів із самостійністю дітей. Вони мали пропагувати розвиток здібностей дітей відповідно до їхніх особливостей, прилучення до суспільної праці та формування творчих здібностей у грі, виховання індивідуальної самосвідомості і суспільної відповідальності, поєднуючи працю, гру, мистецтво.

Концепції недавнього минулого та сучасні концепції дитинства відповідають цій виховній парадигмі навіть там, де вона ставить під сумнів домінування дорослих, як це відбувається в антиавторитарній педагогіці, або й усю парадигму загалом, як у антипедагогіці: концепції дитинства все ще є похідними від суспільних та виховних принципів, створених дорослими.

Починаючи з 1970 р., зароджується нова концепція, що долає «парадокси дитинства-виховання» [6] – «діти як соціально компетентні актори». Традиційний розгляд дитинства у межах соціальних наук чи психології розвитку і освіти починає змінюватися: тепер значно простіше знайти підтвердження, що дитинство повинно розцінюватися як частина суспільства і культури, а не як щось, що передує їм; і що діти повинні розглядатися як соціальні діячі вже в процесі становлення ними [6, IX]. Виходячи з нових положень дослідження дитинства, розроблених у США, Великобританії та Скандинавії, руху за права дітей та нових концепцій соціалізації в Німеччині, відбувається заміна романтизованої і педагогізованої парадигми дитинства на концепцію дитинства як діяльності, у якій діти виступають компетентними соціальними акторами. Процес їхнього дорослішання розглядається не як пасивне засвоєння суспільних норм, а як навчальний процес, у ході якого змінюються і дитина, і суспільство. Бажання мати дітей зумовлюється тепер не економічними чинниками, потребою у робочій силі чи забезпечення у старості, а психологічними (бажання одержати специфічний позитивний досвід, на який батьки очікують у стосунках з дітьми, та вникнення у суть сімейного життя).

Висновки. У центрі соціально-гуманітарних досліджень дитинства перебувають буденний світ дитини, її потреби, її місце у часових та про-

сторових структурах, її ставлення до мас-медіа та поведінка як їхнього споживача, її соціалізація та самосоціалізація у сім'ї, школі, на дозвіллі та у групах ровесників.

Помітними стають культурно-песимістичні попередження щодо зникнення дитинства внаслідок заміни традиційної концепції дитинства, у якій дитина є пасивним об'єктом авторитарних чи орієнтованих на неї педагогічних впливів дорослих, на концепцію, у якій вона визнається самостійним суб'єктом з власними особливостями. Прихильники концепції зникнення дитинства (Н. Постман, М. Віннс та ін.) вважають, що збільшення інформованості дітей у питаннях сексу, смерті, захворювань, грошей тощо призводить до зниження народжуваності, зменшення кількості дітей у сім'ї, збільшення кількості дітей, що народжуються поза шлюбом тощо. Діти втрачають свій статус через омолодження старшого (дідусі та бабусі) і середнього (батьки) поколінь у сім'ї.

Водночас німецький науковець Д. Ріхтер переконаний, що сьогодні спостерігається не стільки тенденція зникнення дитинства, скільки стирання меж між дитинством і дорослістю, своєрідне «злиття дитинства і дорослого світу». Сьогодні світ телебачення, журналістика, індустрія моди, шоу-бізнесу часто є ідентичними щодо дітей та дорослих. Навчання у школі за організаційними засадами будується аналогічно до дорослої трудової діяльності. Зрештою, спостерігається і зворотна тенденція: сьогодні у світі з'являються «дитячі дорослі». Ступінь інфантизму дорослих зростає, а підлітки, почасти, схильні сприймати світ більш прагматично і тверезо. Відтак стає складно розмежувати світ дитинства і дорослого світу [5].

Якщо раніше наголошувалося на перевагах демократичного стилю виховання на противагу авторитарному, то сьогодні розроблено моделі авторитетного виховання, у центрі якого – не педагогічне втілення виховних цілей, а взаємодія між дорослими та дітьми з урахуванням особливостей обидвох суб'єктів виховання. Вирішальними чинниками взаємодії «дитина – дорослий», яка переходить від форми наказу до переговорів, стають схвалення, теплі стосунки, прозорі та злагожені комунікативні правила співжиття, цікаве оточення, забезпечення вільного простору.

Загалом, виховний вплив дорослих замінюється зростаючим значенням інших вихователів, зокрема, сферою споживання, медійним простором, однолітками тощо. Дитинство репрезентується не лише історично, але й великою кількістю різноманітних педагогічних концепцій, практик, пов'язаних з оточенням та умовами життя, обмежених певними економічними чи соціальними структурами, сформованих під впливом змінених педагогічних амбіцій.

Таким чином, історичні вияви дитинства є дуже різноманітними, як переконують праці дослідників дитинства. Їх окреслюють такими

детермінантами: 1) дитинство як підпорядкування та обов'язок послуху; 2) дитинство-виховання; 3) концепт дітей як соціально компетентних акторів. Перша модель була характерною для Стародавнього світу й епохи Середньовіччя. Від Нового часу на арену виступає дитинство-виховання. Сучасні ж моделі дитинства характеризують дітей як активних суб'єктів саморозвитку у змінених умовах стосунків між дорослими та дітьми.

Література

1. Aries P. Centuries of Childhood : A social History of Family Life / P. Aries. – Harmondsworth : Penguin, 1986. – 414 p.
2. Arnold K. Die Einstellung zum Kind im Mittelalter / K. Arnold // Mensch und Umwelt im Mittelalter. Hg. von Bernd Herrmann. – Stuttgart, 1986. – P. 53 – 65.
3. De Mause L. Foundations of Psychohistory / L. de Mause. – New York : Creative Roots, 1982. – 336 p
4. Du Bois-Reymond M. Childhood Research, the Politics of Childhood and Children's Lives in Europe: An Introduction / M. du Bois-Reymond, H. Sünker, H.-H. Krüger. – W. : Childhood in Europe ; New-York, Washington : Peter Lang, 2001.
5. Honig M.-S. Entwurf einer Theorie der Kindheit / M.-S. Honig. – Frankfurt/M., 1999. – 276 p.
6. James A. Constructing and Reconstructing Childhood : Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood / A. James, A. Prout. – London : Falmer Press, 1997. – 280 p.
7. Key E. Stulecie dziecka / E. Key ; [przekład I. Mszczeńska]. – Warszawa : Wydawnictwo Akademickie «ŻAK», 2005. – 193 s.
8. Mead M. The Methodology of Racial Testing : Its Significance for Sociology. American Journal of Sociology / M. Mead. – 1926. – No. 5. – P. 657 – 667.
9. Śliwerski B. Pedagogika dziecka. Studium pąjdocentryzmu / B. Śliwerski. – Gdańsk : Pedagogika GWP, 2007. – 240 s.
10. Бессмертный Ю.Л. Жизнь и смерть в Средние века. Очерки демографической истории Франции / Ю.Л. Бессмертный. – М. : Наука, 1991. – 240 с.
11. Ястребицкая А.Л. Западная Европа XI – XIII веков. Эпоха, быт, костюм / А.Л. Ястребицкая. – М. : Искусство, 1978. – 169 с.

References

10. Bessmertnyj Ju.L. Zhizn i smert v Srednie veka. Oчерki demograficheskoy istorii Francii / Ju.L. Bessmertnyj. – М. : Nauka, 1991. – 240 s.
11. Jastrebigkaja A.L. Zapadnaja Evropa XI – XIII vekov. Epoha, byt, kostjum / A.L. Jastrebigkaja. – М. : Iskusstvo, 1978. – 169 s.

Квас Елена. Проблема формирования образа детства в социально-гуманитарных исследованиях. В статье анализируются социально-гуманитарные исследования детства, ведь ребенок и детство, с одной стороны, находятся в центре внимания общества, а с другой – в новейшей исто-

рии появляются события, которые создают благоприятный климат для выделения исследований по проблемам ребенка и детства в отдельный научное направление. Детство сегодня можно выделить концептом детей как социально компетентных актеров, которые являются активными субъектами саморазвития в условиях отношений «взрослые – дети», подлежащих постоянным изменениям.

Ключевые слова: социально-гуманитарные исследования, детство, история детства, модель детства.

Kvas Olena. Problem of childhood image formation in social-humanitarian researches. The article analyzes social-humanitarian research of childhood, as child and childhood are at one hand, at the focus of the society, at the other – in new history there come up events that create appropriate climate for singling out the research on problems of child and childhood into a new scientific trend. Childhood today can be outlined by a concept of children as socially aware actors who are active subjects of self-development in terms of relations «adults – children», that are subjected to constant changes.

Key words: social-humanitarian research, childhood, childhood history, childhood model.

Одержано 16.12.2015